

אם יש גן עדן

50 שנה עברו מאז השכיל המחוקק לתת תוקף חוקי לפעילות על שמירת ערכי הטבע והנוף של הארץ. 50 השנה האלה ידעה הארץ שינויים גדולים בכל תחומי החיים, אך על אף כל השינויים, הגנים הלאומיים עדיין בולטים בנוף הארץ. איך הכל התחיל

כתב: ד"ר אסף זלצר

באוגוסט 1963, עת התקבל בכנסת בקריאה שנייה ושלישית "חוק הגנים הלאומיים ושמורות הטבע", הגיעה לשיאה פעילותם המאומצת של רבים בנוגע לשימור טבע הארץ ואתריה. מסע זה החל בימיה הראשונים של המדינה, כשצוותי התכנון במשרד ראש הממשלה שקדו על כתיבת התוכנית לפיתוח הארץ. כבר בתוכנית זו ועוד לפני שהמושגים המקצועיים היו ברורים, קבעו המתכננים כי יש לשמור חלק מהשטחים של הארץ ולחברם לרשת ירוקה. "כוונתנו ליצור רשת של יערות ופארקים ושטחי נוף מוגנים, שיחדרו לכל פינה וישמשו כריאות שדרכן תנשום הארץ. בתוך שטחי ירק ונופש אלה ישכנו המקומות ההיסטוריים החשובים".

יצירת גנים לביקורי קהל

הרעיונות היפים האלה המשיכו להתגלגל על שולחנות השרטוט, אך בד בבד החלה פעילות בשטח ביוזמת מרכז התיירות שבמשרד המסחר והתעשייה. מרכז זה היה הראשון לפעול באתרים שונים ברחבי הארץ כמו בית שאן, עכו, קיסריה ובית אלפא. הפעילות באותם מקומות הייתה מגוונת וכללה בעיקר חשיפה וניקוי של הממצאים הבולטים והסדרה של דרכי גישה ושילוט. התפתחות תחום התיירות והקמתה של החברה הממשלתית לתיירות ב-1955 הובילו לכך שהאחריות על טיפוח האתרים הועברה לידי המחלקה לשיפור נוף הארץ ופיתוח אתרים היסטוריים במשרד ראש הממשלה. מחלקה זו המשיכה את פעילות המרכז אך הרחיבה אותו וחזקה את התודעה בדבר חשיבותם

גן לאומי השלושה (הסחנה) צילום שאטרסטוק

ומשמעותם של האתרים האלה לנוף הארץ. על רקע הניסיון המצטבר של ראשיה - יעקב (יאן) ינאי ודוד לוינסון (וצוותם), התמקדה המחלקה בראשית פעילותה בכמה נושאים: שילוט אתרים היסטוריים בכל רחבי הארץ; הקמת מצפים במקומות גבוהים; שיפור הנגישות לאתרים; טיפול במקומות הקדושים ליהודים והפקה של חוברות הסברה על האתרים השונים. תחום נוסף שבו פעלה המחלקה היה הנצחת מלחמת העצמאות. פעילות המחלקה לשיפור נוף הארץ ופיתוח אתרים היסטוריים התפרשה על פני כל רחבי הארץ. נוסף על הטיפול באתרים מוכרים ומוזהים, פעלה המחלקה גם ליצירת אתרי ביקור חדשים כגון חורשת טל, גן השלושה (הסחנה) ובית שערים. בגנים אלה יצרה המחלקה אתר ביקור על בסיס מצאי ייחודי של תופעת טבע או פעילות אנושית היסטורית. ההסדרה והניצול של המרחבים הפתוחים נועדו לספק את צורכי האדם, אך כפועל יוצא מכך הוסדרה גם שמירתם של אותם משאבים ומרחבים. גם היום אפשר עדיין לזהות באתרים אלה את התוספות ששולבו בהם כדי להפוך אותם לגורם משיכה לתיירים. בבית שערים נזהה את הצמחייה ואת השבילים ובסחנה את הגשרים ואת הסכרים ועוד. עוד בטרם נדרש המחוקק לסוגיית מעמדם ושםם של אתרים אלה, הפכו מגוון אתרים בכל רחבי הארץ על ידי המחלקה לגנים לביקורי קהל. לצד פעילותה של המחלקה לשיפור נוף הארץ, התעניינו משרדי ממשלה אחרים באתרים השונים ברחבי המדינה.

גן לאומי בית שאן צילום דורון ניסים

ביוני 1967 בעקבות מלחמת ששת הימים ניצבה רשות הגנים הלאומיים בפני אתגרים חדשים. באזורים החדשים שאליהם הגיעו כוחות צה"ל נמצאו אתרים היסטוריים ואתרי טבע ייחודיים שעוררו עניין רב בציבור. במקביל למחקר הארכיאולוגי וההיסטורי שהחל להתפתח באזורים אלה החלה לפעול בהם גם הרשות. יוצא דופן מבין האזורים האלה היה אזור העיר ירושלים. מכיוון שתחומי העיר הוגדרו מחדש ונקבע איחודה, הכריז שר הפנים על שטחים מסוימים שבהם נמצאו אתרים היסטוריים כעל גן לאומי - הוא גן לאומי סובב חומות ירושלים. נוסף על גן לאומי זה טיפלה הרשות גם במבצר נמרוד (במורדות החרמון); בסבסטיה; בארמון הישאם; בתל יריחו; בקומראן ובהרודיון. בעקבות השינויים הגיאופוליטיים שהתרחשו באזור השתנה מעמדם של חלק מהאתרים האלה, ובאחרים נמשך פיתוחם בעקבות הממצאים החדשים שהתגלו בהם (הרודיון). בין 1967 ל-1998 נמשכה העבודה בגנים הלאומיים במסגרת הרשות הנפרדת. במהלך שנים אלה הוכרזו וטופלו על ידי הרשות עוד 18 אתרים בכל רחבי הארץ. ואולם, חוץ מפעילותה בגן הלאומי סובב חומות ירושלים

שהושקעו בנושא). כבר בימי המחלקה נעשתה הפעילות באתרים השונים בשיתוף פעולה עם גורמים נוספים - מקומיים וארציים, ושיתוף פעולה זה נמשך עם הקמתה של רשות הגנים הלאומיים. עוד לפני מלחמת ששת הימים נוספו עוד כתשעה גנים לפעילות הרשות, חלקם אתרים ארכיאולוגיים וחלקם אתרי מלחמת העצמאות.

הזדמנות להתחדשות האתרים

נוסף על פעילות הפיתוח התקיימו בגנים השונים גם פעילויות מדעיות, בעיקר ארכיאולוגיות. בולטים מבין האתרים האלה הם חצור, בית שאן, מגידו ומצדה, שבהם נמשכת הפעילות עד היום. חקירת האתרים והממצאים הרבים שהתגלו יצרו הזדמנות להתחדשות האתרים. כך למשל נחשפה ציפורי על פסיפסיה ומתקני המים שלה, ובאופן דומה גילו התיירים והמבקרים את צפונותיה הייחודיות של בית שאן (שהתגלו בחפירות שהתקיימו שם). לנוכח התפתחויות בעולם התיירות, הוקמו ברבות הימים בחלק מהאתרים מרכזי מבקרים ובהם תצוגות של הממצאים השונים שנחשפו באתר, מודלים (כמו למשל במגידו ובשנים האחרונות במצדה).

מעיינות הסחנה, 1968 לערך, הכניסה חופשית והמים עמוקים וצלולים אוסף הדסה חובב, באדיבות ארכיון התמונות יד יצחק בן-צבי

אזרחים גרים בצפיפות. הצד השונה - ייעודו של כל אחד מאלה, שימוש ודרכי ניהולו [...] אבל כאשר באים לביצוע - איך עושים את זה - כאן יש שתי דרכים שונות במהותן, קוטביות. באותו מקום שזה 'קום ועשה' זה 'שב ואל תעשה'; באותו מקום שזה אומר 'בנה' זה אומר 'בשם אלוהים אל תבנה'; באותו מקום שזה אומר 'הכל פתוח', זה אומר 'לא תדרוך פה רגל'."

לאחר דיונים נוספים וחרף התנגדויות אושרה לבסוף ההצעה לייסד שתי רשויות. באוגוסט 1963 הצביעה הכנסת בקריאה שנייה ושלישית על החוק ובעקבותיו נוסדו "רשות הגנים הלאומיים" ומקבילתה "רשות שמורות הטבע". שתי רשויות אלה הופעלו תחת מועצה משותפת, דבר שעורר לעתים אתגרים לא קלים. כבר בישיבתה הראשונה של המועצה המשותפת הציג ינאי (מי שהיה ראש המחלקה לשיפור נוף הארץ ומונה למנהל רשות הגנים הלאומיים) את פעולות הביצוע המתוכננות על ידי הרשות החדשה, והסביר כי הרשות תמשיך את פעילותה של המחלקה לשיפור נוף הארץ וכי עוד לפני יצירתם של אתרים חדשים תפעל ב-62 האתרים שבהם היא כבר פועלת (מספר עצום בהשוואה לגודלה של הארץ ולמשאבים

מעורבות גדולה זו של המשרדים השונים, כגון משרד החינוך, משרד הפנים, משרד החקלאות ומשרד הדתות, יצרה לעתים סרבול בטיפול באתרים והקשתה את קידומו של חוק שיאפשר הסדרה של השמירה והטיפול של נוף הארץ.

ייסוד שתי רשויות

בדצמבר 1962 הגיש ראש הממשלה דאז מר דוד בן גוריון את הצעת החוק "גנים לאומיים ושמורות טבע". החוק אושר בקריאה ראשונה והובא לדיון בפני ועדה משותפת של החינוך והפנים של הכנסת. בפני הוועדה הופיעו מומחים רבים ונשמעה דעתם של הפקידים הרלוונטיים במשרדי הממשלה. מבין חברי הוועדה המשותפת בלט בפעילותו וביוזמותיו חבר הכנסת והסופר יזהר סמילנסקי (המוכר כס. יזהר). עוד בשלב הדיונים המוקדמים במליאת הכנסת הפגין סמילנסקי מעורבות גדולה בנושא. לנוכח הוויכוחים שהתנהלו בוועדה היה זה סמילנסקי שהציע לייסד שתי רשויות במקום אחת, ואלו היו נימוקיו: "ישנם שני ריתמוסים או שני סוגים של עבודות שיש בהם צד דומה וצד לא דומה, הצד הדומה - ששניהם עוסקים בטבע, שניהם מחוץ לבנוי, שניהם מחוץ למקום שבו

גן לאומי אשקלון צילום דורון ניסים

הארץ שינויים גדולים בכל תחומי החיים, אך על אף השינויים האלה, בולטים עדיין בנוף הארץ הגנים הלאומיים. למרות הקשיים והכישלונות וההתעלמות מאתרים היסטוריים מאוחרים, רשות הגנים הלאומיים מעידה יותר מכל על עברה של הארץ ועל פועלם של הדורות האחרונים למען שמירת ייחודה ויופייה. וגם אם לפעמים העבר נבלע בתשתיות מודרניות והשימוש בגנים הוא בעיקר לצורכי נופש ופנאי - הוא כאן וקיים. בהכיר את הפעילות בתחומים אלה בעולם, השכילו עובדי אגף התכנון (כאמור כבר בשנות ה-50 של המאה הקודמת) להבין כי המקרה של הארץ הזאת ייחודי ולכן צריך להציע מודל אחר של שמירה על הנוף. אתרי רשות הטבע והגנים והמבקרים הרבים הפוקדים אותם מעידים כי תושבי הארץ הזאת למדו ליהנות ממנה. בחלוף השנים הוקמו גופים נוספים שעסקו ושעוסקים בטיפוח נוף הארץ ומעידים יותר מכול על החשיבות הגדולה שהחברה הישראלית מייחסת לעבר.

הכותב חבר סגל בחוג ללימודי ארץ ישראל, אוניברסיטת חיפה

ומפעילות מסוימת באשקלון, נמנעה הרשות מלפעול ביישובים עירוניים בכלל וביישובי מיעוטים בפרט. במרחב זה תחל לפעול בראשית שנות ה-80 של המאה הקודמת המועצה לשימור מבנים ואתרים (היום המועצה לשימור אתרי מורשת).

איחודן של שתי הרשויות

שינויים ארגוניים וחוקיים בנושא הגנת הסביבה בצירוף הגידול במודעות הציבורית לנושאים האלה היו בין הסיבות שהובילו לאיחודן של שתי הרשויות בשנת 1998. כהמשך לאיחוד ומתוך התפתחויות נוספות החלה הפעילות בגנים הלאומיים להיות ממוקדת בשמירה על הקיים. להבדיל מהשנים הראשונות שבהן נוצרו גנים לאומיים כמעט יש מאין (בית שערים, חורשת טל ועין עבדת) או שעיקר הפעילות הייתה הנגשה למבקר - היום, לנוכח הגידול במספר המבקרים, עומלים ברשות על שמירת הקיים למען הדורות הבאים.

50 שנה עברו מאז השכיל המחוקק לתת תוקף חוקי לפעילות על שמירת ערכי הטבע והנוף של הארץ. ב-50 השנה האלה ידעה